

My jsme Albánci, ne Jugoslávci – demonstrace 1981

Mezníkem v dalším vývoji jak Kosova, tak, samozřejmě, celé Jugoslávie, se stala Titova smrt 4. května 1980. Na první pokus o revizi kosovského statusu nebylo zapotřebí dlouho čekat. Došlo k němu necelý rok po maršalově skonu – v březnu a dubnu 1981, kdy celou autonomní oblast zachvátily nepokoje, které do té doby neměly v SFRJ obdoby. Začaly 11. března 1981 kolem poledne jako izolovaný a na první pohled nevýznamný studentský protest, vyvolaný špatným jídlem v univerzitní menze. „Menzovní“ incident záhy přerostl v protest proti nedobrym sociálním podmínkám studentů a vůči nekvalitnímu ubytování v prištinském studentském městečku. Poté, co se kolona vydala k stranickému sekretariátu, pokoušeli se profesori i kosovští politici studenty uklidnit v dlouhých debatách. Mezitím však policie zatkla několik studentů, protest se proto znovu rozhořel. Získal i jisté „antibyrokratické“ zaměření vůči kosovským představitelům (skandovalo se také *„někteří v křeslech, jiní bez chleba“*). Policie proti studentům intervenovala slzným plynem. Při potyčkách byli zraněni dva policisté a 18 demonstrantů. Zhruba stovku studentů policie zatkla. Předseda OV SK Kosova strávil poté noc s albánskými studenty v diskusi na kolejích, při nichž slíbil zlepšení situace, ale důrazně je upozornil, že další demonstrace již nesmí být.

Kosovská politická reprezentace, která se sešla následujícího dne, demonstrace sice odsoudila, ale s tím, že k nim došlo spontánně, tj. že předtím *„neexistovaly žádné indicie o tom, že by k nim mohlo dojít“*. Tím ze sebe sňala případné podezření ze zanedbání „revoluční bdělosti“. Přestože ve svých závěrech zhodnotila, že hlavní požadavky byly sociálního rázu, označila protesty jako *„politicky škodlivé“*, protože by mohly být *„využity nepřítelem“*. Není jasné, kdo byl tímto nepřítelem myšlen, ale z kontextu lze snad vyčíst, že se jednalo o Albánii, resp. zastánce ideologie státního socialismu.

Na počátku tedy nic nenasvědčovalo tomu, že by demonstrace z 11. března 1981 mohly vyvolat nějaké dalekosáhlé důsledky. O tom, že se něco takového vůbec stalo, se jugoslávská veřejnost ani nedozvěděla. Studentská demonstrace vešla ve známost teprve později, v průběhu informování o závažnějším demonstračním hnutí, k němuž došlo o dva týdny později.

Policie, která byla kritizována za to, že si nedokázala zavčas obstarat zpravodajské informace o tom, co se chystá, ovšem zahájila po celé oblasti vyšetřování, chtějíc se tak dosíci závěru, byly-li demonstrace spontánní či

organizované. Vzhledem k tomu, že vyšetřování postupovalo mimořádně pomalu (zřejmě i proto, že nebylo možno zjistit žádné náznaky toho, že šlo o čin organizovaný a tudíž politicky nebezpečný), nepropustila v zákonné lhůtě dvou týdnů zatčené studenty z vyšetřovací vazby. Tato skutečnost pak vyprovokovala nové demonstrace, tentokrát již mnohem silnější, které navíc propukly v den (26. března), kdy do Prištiny měla dorazit Štafeta mládí – každoročně pořádaná manifestace jugoslávské jednoty u příležitosti Titových narozenin. Koincidence štafety, navíc první po Titově smrti, a protestu, bezesporu nebyla náhodná. Aktéři pravděpodobně počítali s tím, že televizní štáby z celé země, které se při příležitosti štafety na Kosovo sjely, zajistí jejich požadavkům odpovídající publicitu (a také se snažili probít k tribuně připravené k přivítání štafety, což jim policie znemožnila). Naopak politické vedení Kosova si nemohlo dovolit, aby protesty narušily oslavy.

Požadavky se ovšem tentokrát již výrazně lišily od první demonstrace a byly především politické: „*My jsme Albánci, ne Jugoslávci*“, „*Republika Kosovo*“, „*Jednota s Albánií*“... Mezi hesly bylo i mnoho těch s „marxisticko-leninskými“ požadavky, tak jak byly chápány v sousední Albánii a které představovaly ideologický útok na podstatu jugoslávského socialismu: „*Ať žije marxismus – leninismus, pryč s revisionismem*“. Pozoruhodnou kombinaci představoval slogan „*My jsme děti Skenderbega, vojsko Envera Hoxhy*“. Směs ekonomických, ideologických, politických a nacionalistických požadavků tak učinila z demonstrace závažnou protirežimní hrozbu a přispěla k tvrdosti speciálních policejních jednotek, vyslaných přímo federální vládou (jednotky, které by byly jenom ze Srbska, tehdejší předseda prezidia SAP Kosovo Xhavit Nimani důrazně odmítl), které demonstraci rozehnaly a protestující studenty pronásledovaly i na akademickou půdu a do prostor studentských kolejí. Při policejní intervenci bylo 23 demonstrantů a 14 policistů zraněno.

Dva dny poté, 28. března 1981, označil předseda prištinského městského výboru SK Kosova Aslan Fazliu demonstraci za kontrarevolučního a nacionalistického charakteru a pohrozil, že se proti demonstrantům bude postupovat nekompromisně, následkem čehož se po celém Kosovu začala šířit vlna zatýkání a policejní represe. Ta ovšem jenom vybudila další kolo demonstrací, které propukly 1. dubna, tentokrát již i v jiných kosovských městech. K demonstracím se přidali i albánští dělníci, což byl z ideologického hlediska nebezpečný precedens. Když se rozšířily zprávy, že bylo zraněno sedmnáct policistů a že policie není schopna zavést pořádek, požádal kosovský Výbor národní bezpečnosti (jehož předsedou byl Mahmut Bakalli) o intervenci armádu.

Zároveň ovšem postavili demonstranti v blízkosti Podujeva barikády, které znemožňovaly příjezd policejních posil z „užšího“ Srbska. Obránci barikád dokonce unesli 34 rukojmí – Srbů a Černohorců z Podujeva, jejichž přítomnost měla zabránit útoku na barikády. Druhého dubna již také padly první civilní oběti.

Situace se začala vymykat kontrole, a proto v Bělehradě zasedalo federální komunistické a státní předsednictvo na mimořádné schůzi, z níž vyšlo nařízení o vyhlášení krizového stavu na Kosovu a výjimečného stavu (stanného práva) v Prištině. Přesto propukly 3. dubna ve Vučitrnu, v Uroševci a v Kosovské Mitrovici nové demonstrace s novými požadavky: „*Nestrpíme, aby naše děti bila cizí policie*“ (tedy policejní posily z jiných jugoslávských republik – pozn. V. Š.), „*Republika po dobrém nebo po zlém*“. Policejní posily však tentokráte, politicky zaštitěny federálními, republikovými i kosovskými orgány, reagovaly velice promptně, nekompromisně a tvrdě.

Situace se nakonec dostala pod policejní kontrolu. Byl to však pouze počátek nové, a jak se později ukázalo, dlouhodobé fáze kosovského konfliktu. Kosovo již od té doby nikdy nebude klidné, alespoň ne tak, jak bylo v období druhé poloviny 60. a během 70. let, která, podle všeho, byla jeho zlatou dobou.

Následky demonstrací

Při nepokojích a jejich mocenském potlačování zahynulo podle údajů, sdělených na tiskové konferenci vlády SFRJ 6. dubna 1981, devět demonstrantů a dva policisté, zraněno mělo být 57 lidí, podle jiných zdrojů jich ale bylo zraněno až 260. Údaje o počtu mrtvých a zraněných se však rozcházejí často až o dva řády. Následovalo masové zatýkání a soudní procesy. Také zprávy o počtu odsouzených se rozcházejí. Hlášení Amnesty International uvádí v prvním kole procesů téměř 300 mladých Albánců odsouzených k dnes těžce uvěřitelným patnáctiletým trestům vězení, a v druhém kole, v srpnu a září téhož roku, pak mělo být k trestům od jednoho do 15 let vězení odsouzeno dalších 305 Albánců. Miloš Mišović ve své často citované publikaci hovoří o tom, že mezi odsouzenými bylo 1 000 intelektuálů různého zaměření, 184 studentů a 88 středoškolských studentů. Věk 452 z nich se pohyboval v rozmezí 18–30 let. Jiné údaje se zmiňují o „1 200 osobách odsouzených k dlouholetým trestům vězení a 3 000 osobách, které byly odsouzeny na tři měsíce“.

Pozoruhodná byla v souvislosti se soudními procesy petice, kterou iniciovala skupina bělehradských studentů, k níž se připojily i několik jejich kolegů ze Záhřebu a Lublaně. V materiálech ÚV SKS se zdůrazňuje, že ji podepsala „více než stovka signatářů“, přesný počet v současnosti nelze zjistit. V petici studenti protestovali proti vysokým trestům vyměřeným účastníkům demonstrací ze studentských řad a požadovali přezkoumání praxe kosovských soudů. Komise pro vztahy mezi národnostmi při ÚV SKS „pozvala“ 17 signatářů petice k diskusi o jejich požadavcích. K rozhovorům nakonec přišlo 10 studentů, kteří funkcionářům zdůrazňovali drastičnost trestů udělených demonstrantům vzhledem k tomu, že se jednalo o mladé lidi ve věku jen o málo vyšším než 18 let. Zároveň vyjádřili přesvědčení, že se šlo pouze o „obětní beránky a drobné ryby“ zatímco praví viníci stíhání unikli. Jmenovali konkrétně „soudruhy Bakalliho a Nimanio“. Signatáři také před komisí odvážně poukazovali na to, že soudy byly pod tlakem a soudily tak, jak to vyžadovala politická vůle, a co víc, tvrdili, že hesla, jež studenti provolávali a nosili na transparentech, jsou výrazem jejich politického smýšlení, jež nelze kriminalizovat. Symptomatické pro tehdejší jugoslávskou skutečnost bylo, že komise původnost studentské akce zpochybnila s tím, že se jejich interpretace opírá o „známé zdroje psaní peticí ohledně verbálního deliktu, s nimiž se komunisté museli vyrovnávat již v roce 1980, a že text petice vychází od stejných politických sil, které sepsaly již petici v minulém roce“. V říjnu 1980 totiž 36 bělehradských disidentů poslalo otevřený dopis prezidiu SFRJ, v němž požadovalo amnestii pro ty, kteří si ještě odpykávali tresty kvůli tzv. verbálnímu deliktu. V petici z prosince 1980 pak požadovalo 102 bělehradských intelektuálů abolicí článku 133 jugoslávského trestního zákona, jenž postihoval „lživé a pokřivené traktování jugoslávské skutečnosti se záměrem poškodit zemi“ atd. Komise tak označila studentskou petici za zmanipulovanou ze strany bělehradských protirežimních intelektuálů a celou věc založila ad acta, aniž by se jejím obsahem – a tedy přehodnocením trestů – jakkoli zabývala!

Na skutečnost, že přílišná represe, jíž byli vystaveni účastníci demonstrací, rozhodně nepřispěje k řešení problému, upozorňoval i přední chorvátský komunist Stipe Šušteršič, s tím, že politika, která příliš mnoho lidí prohlašuje za zrádce, může dovést k tomu, že se z nich stanou národní hrdinové. Šušteršič upozorňoval i na skutečnost, že „i ostatní jugoslávské národy, nejenom Albánci, mají své nacionalismy“. Kosovské represe velice tvrdě odsoudila také skupina nerezimních srbských intelektuálů v čele s Dobricou Ćosićem.

V rámci „normalizačních procesů“ pochopitelně následovaly čistky v politickém establishmentu kosovských komunistů, byť k nim nedošlo hned.

Vysoce postavení kosovskoalbánské politiky totiž prakticky bez výjimek demonstrace odsoudili. Postupně však rostl tlak na potrestání některých funkcionářů, zejména když se stále více poukazovalo na předcházející „chyby“ oblastního vedení. Šestého srpna tak byl odvolán předseda kosovských komunistů Mahmut Bakalli, jehož vystřídal osvědčený partyzánský kádr Velli Deva, který v této funkci působil již v letech 1965–1971. O den dříve pozbyl svůj úřad předseda prezidia Kosova Xhavit Nimani, signatář bujanské konference. Vystřídal jej další z předválečných kosovských komunistů Ali Shukriu. Nimani ovšem ještě i poté nějakou dobu zůstal dokonce členem ÚV SKS a ze strany vyloučen nebyl. Na funkci předsedy kosovského parlamentu rezignoval také Dušan Ristić, úzce spojený s politickou garniturou Mahmuta Bakalliho, a jako takový neoblíbený u radikálnějších srbských politiků. Vedle těchto nejvýznamnějších postav kosovské politické a stranické scény byli nejprve z OV SKK a poté z ÚV SKS vyloučeni také bývalý ředitel přístinského rozhlasu a televize Shaban Hiseni, jemuž příliš nepomohlo, že při návštěvě albánského folklórního souboru v Dečanech nechal z jeviště odstranit politické heslo „*Tito – naše minulost, současnost a budoucnost*“, dalším prominentním potrestaným byl Gazmend Zajmi, bývalý rektor Univerzity v Prištině. Při kádrových změnách pak byl také snížen počet členů předsednictva OV SKK z 19 na 13. Sesazení z vedoucích míst však až na výjimky neznamenal automatické vyloučení z komunistické strany, a tedy naprostou diskvalifikaci pro jakoukoli další činnost. Sám Mahmut Bakalli byl ze strany vyloučen až v roce 1983, byť žil v politické izolaci. K jeho vyloučení ze strany nakonec nemohlo být jako záminka použito obvinění z podporování kontrarevoluce, což by u Bakalliho, přesvědčeného komunisty, bylo nemožné dokázat, ale křivé nařčení z pytláctví. Jeden z ideových vůdců albánského nacionalismu Rexhep Qosja byl ze strany vyloučen dokonce až v roce 1988, po vlně tehdejších listopadových demonstrací.

Na zajímavé konotace stranické výměny upozorňoval v té době analytik Rádía Svobodná Evropa Zdenko Antić: Před rokem 1981 sice na čelných místech v oblastním výboru strany i ve státních funkcích působili váleční a předváleční členové SKJ z řad albánských komunistů, nejdůležitější stranické posty ovšem postupně zaujímali mladší a akademicky graduovaní funkcionáři se zkušenostmi z výuky na vysokých školách, jako byli Mahmut Bakalli, předseda vlády kosovské autonomie Bahri Oruçi či zmiňovaný již též předseda přístinského městského výboru SKK Alsan Fazliu. Tyto politicky „nadějně“ osobnosti byly vystřídány „starou gardou“ válečných veteránů, odborových předáků či ekonomických manažerů, jako byli Ilija Vakić, dlouholetý prezident federální obchodní komory,

Svetislav Vukić, člen vedení jugoslávských odborů, či další významný odborář slovansko-muslimského původu, Mustafa Plajkić. Nejvýraznější postavou kosovské normalizace byl ale bezesporu Ali Shukriu. Tvrdý komunista, jeden z organizátorů ozbrojeného odporu na Kosovu, prokurátor v procesech s kosovskými povstalci, jenž byl v dobách nástupu Mahmuta Bakalliho tlačen spíše do ústraní. Stejně jako Shukriu byli dalšími významnými válečnými a stranickými veterány Velli Deva, Sinan Hasani, Kolë Shiroka, či Nebih Gashi. Přesto ovšem v autonomii nevládla pouze „gerontokracie“. Velký vliv na kosovskou politickou scénu totiž získal tehdy třiatřicetiletý Azem Vllasi, bývalý předseda Socialistického svazu mládeže a Titův protežé, který se stal v roce 1986 předsedou SK Kosova. K „neokoukané“ politické garnituře patřila také Kaqusha Jashariová, Remzi Kolgeci a další. Složení nově zvoleného předsednictva strany na Kosovu ukazovalo, že hlavní důraz bude v následujícím období kladen na loyaltitu, ale také na zlepšení hospodářské situace, jejíž zaostávání bylo, jak uvidíme dále, považováno za jednu z hlavních příčin albánské nespokojenosti.

Svá místa museli opustit také mnozí pedagogové prištinské univerzity, někteří pracovníci Albanologického institutu včetně jeho ředitele Rexhepa Qosji, ze škol byli vyloučeni studenti, u nichž se prokázala účast na demonstracích. Svazová policie infiltrovala koncem roku 1981 všechna kosovská města. Soudy často vynášely drastické rozsudky za vlastnění knih se sporným obsahem či dokonce pouze za špičku na cigarety s vyřezaným nápisem „*Kosovo republikou*“. Branko Horvat upozorňuje, že v následujících šesti letech bylo na Kosovu odhaleno 89 protistátních skupin a osm ilegálních organizací. Dlouholeté tresty vězením si vysloužilo dalších 1 500 osob a 4 500 lidí pak bylo potrestáno v rámci přestupkového řízení. Základní a střední školy muselo opustit 298 učitelů... Cenou za tento přístup ze strany mocenských orgánů bylo definitivní zničení možnosti na oživení vzájemného porozumění mezi Srby a Albánci.

Hodnocení demonstrací

Jugoslávští politici byli kosovskými událostmi velmi překvapeni. Svazové orgány se spoléhaly na informace, které získávaly od adekvátních kosovských mocenských struktur a z kosovských policejních zdrojů, a v nich se, kromě konstatace ekonomických problémů, nikdy nehovořilo o případném napětí či potenciální možnosti vypuknutí nepokojů. Např. ještě 8. ledna 1981 na schůzi předsednictva ÚV SKS, na němž se nejvyšší grémium srbských komunistů

zabývalo „uskutečňováním politiky národnostní rovnoprávnosti národů a národností v SRS“, konstatoval Lazar Vujović, předseda komise ÚV SKS pro vztahy mezi národnostmi, že kromě dlouho již známých jednotlivců či skupinek nacionalisticky orientovaných občanů nebylo v poslední době zaznamenáno zvyšování počtu těchto sil. Toto tvrzení mělo znamenat jediné – že nacionalisté ztrácejí reálnou podporu: „*Nepokryté nacionalistické excesy, které by nebyly odsouzeny prostředím, jemuž jsou určeny,*“ byly podle Vujoviće stále řidší.

Nacionalismus přitom charakterizoval jako pouhý „*pozůstatek přežilého vědomí, jež pro aktuální otázky a problémy a perspektivu může nabídnout pouze národnostní nesnášenlivost a návrat ke starým buržoazním či byrokratickým vztahům...*“. Srbský ideolog tak nechtěně charakterizoval budoucí pravý stav věcí, že totiž nacionalismus se v jugoslávské realitě stane skutečně všemocným lékem na „aktuální otázky a problémy“, lékem ovšem, který nevyléčí nic a rakovinné bujení pouze prohloubí. Poprvé pak právě na Kosovu.

Informace dodávané kosovskou politickou elitou zřejmě nebyly, jak by se mohlo zdát, záměrně zkreslené, neboť sama byla demonstracemi naprosto upřímně zaskočena. Viděli jsme ostatně již výše snahu Mahmuta Bakalliho ututlat první výbuch studentské nespokojenosti. Nevědomost částečně vycházela i z toho, že demonstrace byly v počátcích skutečně spontánní a neplánované, částečně však zřejmě i proto, že po Rankovićově pádu a kritice policejních praktik UDB policejní „bdělost“ na Kosovu, jak jsme již také výše ukázali, výrazně opadla, resp. informacím operativců SDB nebyla přikládána vážnost. Panická reakce jugoslávského vedení – vyhlášení výjimečného stavu, vyslání vojenských jednotek a policejních posil, které měly při potlačování demonstrací zcela volnou ruku – pak byla zřejmě částečně právě důsledkem tohoto překvapení. Hovořil o tom na 20. zasedání ÚV SKJ i jeho předseda Lazar Mojsov, jenž ve svém projevu potvrdil, že „*revoluční*“ ostražitost ochabla a „*docházelo k podceňování nacionalismu a iredentismu a jeho kontinuálního a organizovaného intrikování...*“.

Demonstrace byly ÚV SKJ označeny jako **kontrarevoluce**, jako dílo kontrarevolučních sil, mající ohrožit „*základy (jugoslávské) pospolitosti – bratrství a jednotu, rovnoprávnost, ústavní pořádek*“ a socialistickou samosprávnost. Demonstrace podle tohoto hodnocení měly nacionalistické a kontrarevoluční živly vést z pozic velkoalbánského nacionalismu a iredentismu. Zároveň ovšem demonstrace podle hodnocení ÚV SKJ neměly nic společného s postoji „*většiny pracujících a občanů Kosova*“, neboť mělo jít o akci menšiny nacionalistů, kteří působí proti zájmům a bez podpory většiny Albánců.

Již tímto tvrzením nasazovali komunističtí analytici celé společnosti růžové brýle. Demonstrace, jakkoli masové, sice ještě nebyly oněmi statisícovými shromážděními známými z dob tzv. antibyrokratické revoluce“ konce 80. let, ale jen menší část albánské společnosti s hnutím nesolidarizovala. Většina kosovských albánských komunistických vůdců, bez ohledu na to, byli-li v důsledku demonstrací později odvoláni či naopak postoupili na stranickém žebříčku, ale demonstrace zřejmě upřímně odsoudila. Albánští komunisté se pokoušeli, jak jsme již částečně také viděli, zlepšovat a etatizovat postavení autonomie postupnými kroky a ústavním tlakem. Jak dalece věděli o nacionalistických excesech v kosovském vnitrozemí i o náladách mezi albánskými studenty, a ututlávali-li nacionalistické projevy před zbytkem jugoslávského vedení ve snaze neohrozit svou politiku postupného posilování autonomie, jak se např. domníval tajemník ÚV SKS Špiro Galović, je sporné a v současnosti prakticky nezjistitelné. Demonstrace každopádně považovali za krach všeho, čeho se jim podařilo dosáhnout, a za čin, který je mimořádně politicky škodlivý pro všechny jugoslávské Albánce a jejich emancipační snahy.

Mnozí analytici v současnosti považují kosovské nepokoje v roce 1981 za počátek konce Jugoslávie. Ovšem tyto nepokoje nelze chápat bez ohledu na dobový rámec a kontext – byly pouze jednou z událostí, které se v té době v Jugoslávii odehrávaly, a pouze z historické perspektivy získaly takový význam.

Nepokoje jsou také označovány jako první skutečný projev albánského nacionalismu, přičemž se opomíjejí druhé faktory, především faktor sociální. Nepokoje se skutečně změnily v demonstrace nacionalismu a separatismu, v jejich počátku však stála sociální nespokojenost studentů se svým postavením. Zcela pominout nelze ani ideologické momenty, resp. inspiraci jiným modelem socialismu, než byl jugoslávský samosprávný (nestátní) socialismus. Podle Dejana Joviće byli mnozí studenti a kosovští intelektuálové „nakaženi“ vizí egalitarismu a státního socialismu, jak ji v sousedství rozpracovával Enver Hoxha. I Azem Vllasi při hodnocení kosovských událostí v roce 1981 přikládal albánské propagandě, která „*prezentovala tamější situaci jako ráj s plnou rovnoprávností, stoprocentní zaměstnaností a sociálním zabezpečením*“, mimořádný význam. Albánský radikální egalitarismus totiž odbourával ty dimenze pocitů nespravedlnosti a nerovnosti s ostatními, které se mezi kosovskými Albánci již dlouho šířily. Z ekonomického hlediska mohl být odpovědí na zvětšování rozdílů mezi kosovskými Albánci a zbytkem Jugoslávie, neboť propagoval absolutní rovnost (v chudobě, pochopitelně). Z hlediska politického byl radikální egalitarismus základem myšlenky o kosovské republice. Albánská egalitářská rétorika byla pro mnohé i

řešením problému národnostní nerovnosti. Kosovské demonstrace, nahlížené z tohoto úhlu pohledu, by pak nebyly ani kontrarevoluční, ani antisocialistické, jak o nich prohlašovalo jugoslávské vedení, ale naopak revoluční a fundamentalisticky socialistické, neboť by se zakládaly na požadavcích návratu k revolučním ideálům marxismu-leninismu, které právě díky panující nerovnosti považovali mnozí za zrazené. Vůdčí podzemní organizace albánské revolty na Kosovu inspirovány extrémně levicovými a spíše leninskými než marxistickými myšlenkami rozhodně byly. Liberální hodnoty na Kosovu byly tehdy, podobně jako v současnosti, nevýznamné.

V hoxhistické interpretaci navíc, jak jsme již na jiném místě upozornili, šly komunismus a nacionalismus ruku v ruce. Podle Pavla Hradečného byl ale nacionalistický aspekt Hoxhovy ideologie v této době již spíše defenzivní, na rozdíl od ultraradikálně a dogmaticky pojaté myšlenky komunistické. Albánský vůdce byl natolik racionální, že sjednocení Albánie s Kosovem nepovažoval v tehdejší době vzhledem k mezinárodněpolitické situaci i poměru sil mezi Jugoslávií a Albánií za možné. O prosazování tohoto konceptu si zřejmě dokonce myslel, že je politicky škodlivé jak pro jeho vlastní mocenské postavení, tak proto, že by mohlo vyvolat nepříznivý zvrát ve v té době zcela nadstandardním postavení jugoslávských Albánců. V jeho úvahách mohla hrát roli i otázka etnická: komunistická Albánie vzešla převážně z jižního, toskského albánského prostředí, zatímco severní albánské kmeny ghegské, jež činily také gros jugoslávského albánského obyvatelstva, byly za války útočištěm protikomunistických organizací a dlouhodobého ozbrojeného odporu vůči snahám o nastolení komunistického režimu. Jejich tradiční kmenová struktura a náboženské založení představovaly pro pronikání komunistických myšlenek i praktické nastolování komunistické moci výraznou překážku, jak se nakonec ukazovalo v samotné Jugoslávii. Sjednocením Kosova s Albánií by byl výrazně posílen právě ghegský prvek albánského etnika, jež by rozhodně neposkytoval záruku loyality jeho režimu, tím spíše, že v Jugoslávii nedošlo k tak drastickým zásahům do náboženského života obyvatelstva, jako během albánské „kulturní revoluce“. Podpora jugoslávských Albánců tedy měla ze strany Envera Hoxhy a jeho establishmentu spíše verbální charakter, což mu však nebránilo vydávat se v době kosovské krize za „otce všech Albánců“ a zastánce jejich práv před titovsko-srbskými utlačovateli.

Jako zdroj „nacionalistické euforie“ označil „politiku Albánie“ na společném krizovém zasedání Prezídia SFRJ a Federální rady na ochranu ústavního pořádku 29. dubna 1981 také makedonský člen jugoslávského prezidia (a předtím první „potitovský“ jugoslávský prezident) Lazar Koliševski (1914–

2000). Na druhé straně, podle jednoho z předních propagátorů kosovské samostatnosti, spisovatele a filosofa Rexhepa Qosji, byly demonstrace „*velikou událostí v historii Albánců na Kosovu a v Jugoslávii vůbec*“ neboť v nich „*poprvé po druhé světové válce Albánci v Jugoslávii společně a jednohlasně vyjádřili svůj požadavek po republice, tedy po svém státu*“. Demonstrace tak každopádně ukázaly, že kosovská otázka není ústavou z roku 1974 ani zdaleka vyřešena.

Svaz komunistů Jugoslávie vypracoval dokonce jakousi *Platformu*, v níž byly doporučeny další postupy v jednání na Kosovu. Závěry všech těchto analýz a doporučení ovšem vycházely ze špatných předpokladů a pro komunistický režim typických sebeklamů. V tomto případě spočívaly především v přesvědčení, jež u federálních funkcionářů vehementně vzbuzovali kosovští politici, že „*odhodlání dělníků a pracujících Kosova*“ k naplňování nastíněné reformní politiky, „*je stále větší*“, resp. že každodenní agitace za další rozvoj samosprávných vztahů v podnicích a boj proti „*technokratismu a byrokratismu a z nich vyplývajícího nacionalistického vědomí*“ brzy velkoalbánským nacionalistům ukáže, jak úzká je jejich základna. Kdyby se ale jednalo pouze o ekonomiku, Kosovo by se nakonec dříve nebo později na úroveň, jež by odpovídala masovému přílivu investic z celé země, dostalo. Jugoslávští komunisté ale podcenili něco, co bylo ekonomicky jen stěží vyčíslitelné: nacionalismus a obecné pocity nespokojenosti, vůči nimž byly jakékoli ekonomické argumenty krátké a jejichž základna rozhodně nebyla „úzká“. Hovořit o kontrole porodnosti, snížení investic do nevýrobních sektorů, požadovat veřejnou kontrolu peněz, které na Kosovo proudily z *Fondu federace*, navrhopvat snížení počtu studentů a restrukturalizaci vzdělávacích institucí v situaci, kdy se Kosovo stávalo čím dále tím více albánské a kdy také drtivá většina politických funkcionářů pocházela z řad albánského obyvatelstva, bylo považováno za přímý útok na Albánce! V důsledku toho se pak začala ekonomická a politická diskuse o příčinách a důsledcích krize postupně měnit v mezietnický problém, v němž na jedné straně stáli Albánci a na druhé straně Slované (nejen Srbové).

Kosovská krize, která vypukla pouhý rok po Titově smrti, tak byla mimořádně závažnou výzvou nové post-titovské politické elitě, která na jedné straně sice kosovskou krizi dramatizovala, na straně druhé ovšem nečinila téměř nic pro to, aby se příčiny a důsledky krize řešily a kosovský problém tak mohl být odsunut z jednacího stolu. V jugoslávských politických kruzích (oficiálních i disidentských) navíc bylo mnoho těch, kteří, v rámci sledování svých parciálních

politických cílů, dokázali s kosovskými tenzemi šikovně manipulovat. Patřila k nim tehdy ještě nepříliš velká část srbského politického vedení, která tvrdila, že kosovské nepokoje jsou pouze důsledkem dezintegračních tendencí v celé Jugoslávii, jež způsobilo přijetí ústavy z roku 1974 a odmítnutí konceptů srbského prezidia z roku 1977, které na možné problémy zavčas upozorňovaly. Můžeme mezi ně počítat i nové kosovské politické vedení, které s kosovskými nepokoji manipulovalo jednak proto, aby dokázalo, že předcházející vedení bylo neschopné, a jednak proto, aby prokázalo, že široká autonomie Kosova je nezbytná k tomu, aby bylo možno zamezit radikálním kosovským silám získat rozhodující vliv v kosovské společnosti. Kosovskou kartou ovšem začínal hrát také disidentský kruh bělehradských intelektuálů v čele s Dobricou Ćosićem, který na jedné straně sice upřímně odsuzoval masovou represii, na druhé straně ovšem požadoval rozhodnější systémový zásah, který by zamezil postupnému odpoutávání se Kosova od Srbska a etnické homogenizaci albánského obyvatelstva, které hrozilo srbskou „svatou zemi“ zcela ovládnout. Největší zájem na udržování neklidu na Kosovu měli pochopitelně albánští nacionalisté nejrůznějšího politického zbarvení a ideologie, kteří chtěli dokázat, že mají větší podporu než se obecně předpokládalo, a pro něž bylo nezbytné udržovat na Kosovu kontinuální „revoluční atmosféru“.

Oživování opozice

Jugoslávie trvala po výbuchu albánské nespokojenosti v roce 1981 ještě dalších deset krušných let. Poučení z krizového vývoje v roce 1981, resp. *Platforma ÚV SKJ*, byla ale posledním materiálem, jímž se jugoslávští komunisté pokoušeli nahromaděné problémy a národnostní napětí na Kosovu, tedy to, co jsme na počátku naší práce nazvali Kosovskou otázkou, systémově vyřešit. Všechny další pokusy, včetně jakési nové „platformy“ přijaté na IX. zasedání ÚV SKJ na jaře roku 1987, se již omezovaly pouze na „hašení požáru“ – snažily se zabránit další eskalaci mezietnických konfliktů bez nějaké dlouhodobější koncepce. Analytici ÚV přitom kupodivu kosovské problémy vystihli poměrně přesně, odhlédneme-li od dobové komunistické rétoriky. Podali také bezesporu logické návody na předcházení dalších krizí. Byli si dokonce vědomi i toho, že březnové a dubnové události vyvolaly na Kosovu hluboké otřesy, a že jejich sanace nebude ani snadná, ani brzká, a neobejde se bez velmi nepříjemných průvodních konfliktů. V Jugoslávii po roce 1981 ovšem chyběla dostatečná rozhodnost přijaté závěry skutečně nekompromisně prosazovat děj se co děj, a jejich naplňování a dodržování také účinně kontrolovat. Jakmile pominula akutní hrozba, přestalo se o kosovských problémech mluvit a vůle k prosazování „poučení“ do praxe ochabovala. Principy ústavy z roku 1974 federálnímu státnímu i komunistickému aparátu navíc v podstatě ani neumožňovaly do kosovských záležitostí účinněji zasahovat. Politické reprezentace ostatních jugoslávských republik, snad s výjimkou Makedonie, pak kosovský problém nebraly jako svůj a v podstatě je nezajímaly, byť si jugoslávsky odpovědnější část jejich politické elity byla vědoma toho, že kosovská otázka je celojugoslávskou záležitostí a že výbuch albánské nespokojenosti na Kosovu závažně podkopává kořeny jugoslávského stromu. Podle některých historiků bylo mlčení ostatních republik ve vztahu ke Kosovu způsobeno tím, že vládlo přesvědčení, že vměšování do těchto záležitostí by legitimizovalo kompetentnost jugoslávských institucí, resp. ukázala by se nezbytnost, aby jugoslávské instituce začaly kosovskou otázku řešit, což by ovšem na druhé straně automaticky favorizovalo Srbsko v jeho úsilí o posilování role federálního ústředí. O Kosovu se tedy na federální rovině po přijetí platformy téměř nemluvilo, jugoslávské stranické vedení se jím zabývalo až v roce 1985, v souvislosti s petičním hnutím stále nespokojenějších kosovských Srbů, o němž bude řeč dále, a i tato situace přispívala k tomu, že se kosovský

rakovinný nádor mohl zvolna a nerušen šířit do všech pórů srbské, albánské a potažmo i jugoslávské společnosti.

Komunističtí analytici navíc podcenili sílu nacionalismu, o němž se obecně předpokládalo, že je na ústupu a téměř mrtvý. Před jeho projevy se před dubnem 1981 zavíraly oči, a jen co se situace na Kosovu trochu uklidnila, zavíraly se i nadále. Sílicí nacionalistické excesy byly začasť označovány vším jiným a ospravedlňovány zejména ekonomickými problémy, o pravé pojmenování se pokusil jen málokdo. Převládalo typické marxistické přesvědčení, že se etnické a národnostní problémy podaří řešit a vyřešit za pomoci ekonomických nástrojů. Platforma prostě nebrala v úvahu to, co již při svém mocenském pádu v roce 1966 zdůrazňoval bývalý jugoslávský ministr vnitra Vojkan Lukić, totiž že projevy tzv. iredentismu, nacionalismu a šovinismu u kosovských Albánců jsou nevyhnutelným jevem „*národního romantismu*“ obrozujícího se národa a jeho mladé inteligence, již vývojově nemůže přeskočit, a projevy srbského nacionalismu jsou v této fázi resentmentním obranným jevem, vyvolaným útočností revolučního albánského nacionalismu.

Platforma nebrala, a vzhledem k tomu, že ji připravovali marxističtí analytici ani nemohla brát v úvahu iracionální – „nehmotné“ – pocity nespokojenosti a nerovnoprávnosti, a to jak na Kosovu, tak také ve vlastním Srbsku. Nedokázala je dokonce ani pojmenovat. Vždyť v absolutním smyslu se totiž Kosovo rozvíjelo, jak platforma mnohokrát zdůrazňovala, mnohem rychleji než jiné oblasti, a to jak pokud jde o jeho vývoj politický, tak jednalo-li se o progres ekonomický. Přesto však, jak upozorňuje Dejan Jović, ani v jednom z těchto smyslů nebylo rovné ostatním. V politickém smyslu bylo téměř rovné, ale to „téměř“ nebylo pro kosovské albánské obyvatelstvo, resp. pro jeho elitu, jak komunistickou, tak nacionalistickou, od počátku dostačující. Pokud totiž fyzicky menší národy, jako byli Makedonci či Černohorci (a na konci 80. let 20. století se již počet kosovských Albánců přiblížil i Slovincům), měly svoji republiku a Albánci pouze autonomní oblast, bylo jen málo důležité to, že se v absolutním měřítku rozdíl mezi republikami a autonomními oblastmi omezovaly, na základě ustanovení ústavy z roku 1974, pouze na jednu či dvě převážně deklarativní formulace. Touha po rovnosti, totiž statusu, jaký mají ostatní, statusu republiky, byl jedním z nejdůležitějších motivů kosovské nespokojenosti.

Pocit, že existuje nespravedlnost a nerovnost vůči vlastnímu národu (to ovšem nejen u Albánců – všechny národy bývalé Jugoslávie měly své důvody k tomu, aby takovými pocity trpěly), byl základem pro to, aby na něm mohly růst

radikální separatistické a nacionalistické tendence a bujet resentment. Kosovské otázky se tak, za bezmocného přihlížení republikového i celostátního jugoslávského vedení, ujali srbští i albánští nacionalisté všech barev, jejichž názory, ovlivněné hlubokým resentimentem, se koncipovaly, jak snad z naší práce vyplývá, minimálně od poloviny šedesátých let. Značná část obyvatelstva ostatně ani nikdy jiné než nacionalistické názory neměla.

Pro srbské národovecké myšlení té doby je charakteristický spíše ublíženecký defétismus, projevující se ale stále agresivnější mediální rétorikou, vyvolávající až antialbánskou hysterii. Albánský nacionalismus se v teoretické rovině prosazoval zejména ultralevicovými myšlenkami nejrůznějších ilegálních skupin, které byly pod vlivem Hoxhova režimu. Intelektuální centra na Filozofické fakultě Prištinské univerzity, v albanologickém ústavu i několika dalších institucích ale zastávala i méně vyhocené názory. V praktické rovině však působil zejména „venkovský“, neorganizovaný nacionalismus. Ten se projevoval „tradiční“ snahou o etnické ovládnutí co největšího prostoru a etnického vyčištění co nejvíce obcí, realizovanou pomocí tlaku na nealbánské obyvatelstvo. V této praxi ale albánská intelektuální elita nejspíš neměla úděl, byť ji, shodně s kosovskými komunistickými funkcionáři, nikdy ani slovem neodsoudila.

Pro oba nacionalismy druhý národ představoval pouze nepřítele, nikoli potencionálního partnera, a vůbec již ne „spolubydlícího ve společném domě.“ Působení intelektuálních národoveckých center však bylo stále spíše deklarativní.

Vyhrocování napětí na Kosovu

„Znásilňované srbství“

Případ Martinović

Příčinou nové vlny protestů srbské kritické inteligence spojené s Kosovem vyvolal dodnes ne zcela objasněný kriminální případ s etnickým pozadím, který se udál 1. května 1985, kdy byl civilní pracovník vojenské správy, Srb Djordje Martinović, údajně napaden dvojicí Albánců, kteří jej měli fyzicky týrat a ponížit jeho lidskou důstojnost (do konečnicku mu totiž měli narazit skleněnou láhev). Interpretace těchto událostí byla značně kontroverzní a příznačná. Srbská média, která v té době již z větší části ovládala kritická inteligence, tvrdila, že jde o

neslýchaný útok na bezpečnost a čest kosovských Srbů a Srbů vůbec, oficiální verze, prosazovaná pořádkovými silami a samotnou armádou, jíž byl Martinović zaměstnancem, tvrdila, v souladu s dobovou tendencí zamlčovat a ututlávat všechny mezinacionální delikty, že jde o ojedinělý incident, při němž navíc není vůbec zřejmé, je-li výsledkem skutečného trestného činu nebo samohanou poškozeného. V interpretaci kritické inteligence ovšem případ Martinović získal netušené konotace. Kauza se o rok později dostala i do *Memoranda SANU*, v němž akademická komise tvrdila, že případ „*upomíná na nejčernější doby tureckého narážení na kůl*“. Ze sporného případu se stala metafora „*znásilňovaného srbství*“. K šířícím se pověstem o srbských ženách a dívkách, které se na Kosovu staly oběťmi politicky motivovaného znásilnění, tak přibyl další důkaz o albánské sexuální perverznosti (projevující se i, taktéž politicky motivovanou, vysokou natalitou), jež se nezastaví ani na znásilnění mužů. Každý Albánec se pomalu stával nebezpečný, neboť se mohl stát nástrojem této politické akce zaměřené proti Srbům a Srbkám. O tom, jak hluboce se i mezi vysoce vzdělanými lidmi zakořenila představa o albánské znásilňovací mašinérii svědčí i dopis, který zaslal Dobrica Ćosić v listopadu 1986 slovinské socioložce Spomence Hribarové. Spisovatel v něm cituje svého přítele z Kosova, jenž mu řekl, že ve vesnici Klina bylo jen v roce 1985 znásilněno 20 děvčátek, aniž by se cokoli o tom objevilo v médiích. „*Tato znásilnění jsou,*“ pokračoval tehdy ještě stále disident Ćosić, „*druhem totální války vedené proti srbskému národu, války, jež plánují a systematicky vedou regimenty mladých lidí otrávených národnostní nesnášenlivostí a nenávisť...*“.

Bezpečnostní situace na Kosovu

V souvislosti s případem Martinović se předsednictvo ÚV SKS zabývalo na své schůzi 24. června 1985 celkovou bezpečnostní situací na Kosovu. Zvláštní přísně tajná zpráva SDB z Kosova, již členové předsednictva dostali k dispozici, informovala jednak o ilegálních opozičních skupinách, jednak popisovala běžný „stav věcí“ v oblasti. Kosovští operativci podle zprávy odhalili v roce v roce 1984 činnost dvou ilegálních kosovskoalbánských organizací a 12 organizačně neprovázaných skupin. Muselo se jednat o poměrně velké organizace, neboť k trestnímu stíhání bylo vydáno 208 osob a dalších 508 lidí potrestaly soudy v tzv. přestupkovém řízení, v rámci nějž se udělovaly tresty vězení v trvání až několika desítek dnů nebo pokuty!

Nejvýznamnějším „úlovkem“ SDB bylo zatčení několika členů *Hnutí za albánskou socialistickou republiku v Jugoslávii* (Lëvizjen për Republikën Socialiste Shqiptare në Jugosllavi, LRSSHJ), které patřilo k nejznámějším ilegálním organizacím na Kosovu, navíc s výrazným mezinárodním přesahem. Jejím cílem bylo dosáhnout vzniku republiky, jež by v rámci SFRJ sjednotila albánský etnický prostor. Skupina byla založena pravděpodobně ještě koncem roku 1981. Původně šlo o důstojnickou organizaci malé skupiny albánských kadetů studujících na Vojenské akademii v Záhřebu, která se ovšem velice brzy rozrostla a rozšířila také do zahraničí, kde nacházela zázemí zejména mezi albánskými gastarbeitery. K jejím zakladatelům patřili Naim Maljoku, Dhafer Jashari, Fadilj Hakaj a Ramadan Gashi. Zpráva SDB informovala právě o odhalení desetičlenného důstojnického jádra skupiny. Jeho členové byli odsouzeni k pěti letům vězení. V diaspoře ovšem skupina pracoval nerušeně dále. V Německu a později ve Švýcarsku vydávala organizace noviny *Zëri i Kosovës* (Hlas Kosova), jejichž redaktorem byl nejprve Skender Durmishi, v roce 1982 Sami Kurteshia poté, do roku 1985 Xhafer Shatri. Zpráva SDB uváděla, že se LRSSHJ v zahraničí zabývala zejména propagandou – tedy tím, že „představovala světovým médiím negativní situaci na Kosovu“. LRSSHJ se dařilo také organizovat menší demonstrace (do 500 lidí), jimiž se snažila získat pro své cíle veřejné mínění hostitelských zemí. V zimních měsících roku 1984 tak uskutečnila dvě demonstrace ve Stuttgartu a jednu ve Stockholmu. Pokud jde o zahraničí, poukazyvala zpráva také na působení albánské zpravodajské služby, jež měla indoktrinovat kosovské gastarbeitery a snažit se sjednocovat zahraniční emigraci z Kosova i z Albánie k antijugoslávské činnosti. Albánská emigrace měla podle této zprávy státní bezpečnosti připravovat teroristické útoky v zemi a dopravovat tajně na Kosovo a nejen tam zbraně, municie a výbušniny! Zpráva také zdůrazňovala, že „nepřátelskou propagandu“ prováděly i albánské konzuláty, které mezi albánskými gastarbeitery měly šířit přesvědčení o tom, že „získání statusu republiky pro Kosovo není utopií, že je to oprávněný požadavek a že kosovské kádry albánské národnosti nevědí, co dělat...“ Konzuláty údajně rozšiřovaly také zprávy o tom, že se pod nátlakem dochází k vystěhovávání Albánců z jižního Srbska, Makedonie a Černé Hory, kteří se následně usazují na Kosovu! Dostupné prameny ovšem takovouto eventualitu nepotvrzují.

Jugoslávští komunisté si samozřejmě byli vědomi, že významnou podporu kosovskoalbánských nacionalistických snah jsou emigranti působící v západní Evropě zejména na albánské gastarbeitery. Tyto informace zazněly i na 13. sjezdu SKJ v červnu 1986. Konstatace tohoto stavu však bylo vše, co mohla SKJ učinit. Na

gastarbeitery všech jugoslávských národností neměla pochopitelně žádný vliv. V jejich řadách proto nacionalistická propaganda jak jugoslávských disidentů, tak poválečných emigrantů mohla působit zcela nerušeně.

Díky „bdělosti“ SDB mělo nicméně na samotném Kosovu docházet k postupnému snižování počtu „nepřátelských akcí“. Těmi se v podání kosovských operativců rozumělo např. psaní protistátních hesel na zdech (zejména hesla *Kosovo republika*) či výroba a roznášení letáků, v nichž ilegální organizace zdůrazňovaly převážně těžkosti hospodářského rázu. V prvním čtvrtletí roku 1985 tak SDB zaznamenala patnáct případů, při nichž bylo rozděleno 71 „politických pamfletů“ a šest případů kolportace letáků (zabavit se podařilo 295 letáků), jejichž obsah měl podle kvalifikace operativců *„podněcovat nenávist a vyzývat k akcím, jež by připomínaly výročí březnových a dubnových demonstrací v roce 1981“*. K tomu ostatně sloužila i většina protistátních hesel (SDB dohromady zaregistrovala v březnu 169 nápisů). K vystoupením v souvislosti s výročním demonstračním hnutím nicméně nedošlo – Štafeta mládí se tentokrát na Kosovu obešla bez excesů – což zpráva hodnotila jako příznivý vývojový trend. Při psaní protistátních hesel zatkla tajná policie 16 osob a kvůli veřejnému „nepřátelskému“ vystupování a dokonce jen kvůli *„vlastnění materiálů propagandně-nepřátelského obsahu“* bylo v přestupkovém řízení potrestáno 41 osob. K „běžným“ projevům protistátní činnosti patřilo *„poškození obrazů soudruha Tita“* (za první čtvrtletí zadržela policie pět nezletilých „pachatelů“ takovéhoho činu a registrovala devět udání o „znectění státníka“), jen v Džakovici pak zaznamenali 17 případů zneuctění vlajek (SFRJ, SK i SRS). Jak vidět, i těmto drobnostem, které by jinde v Srbsku v té době již prošly nejspíš nepovšimnuty, se na Kosovu přikládala váha, neboť, alespoň podle SDB, se kosovskoalbánské ilegální skupiny i za pomoci těchto činů snažily o kontinuální působení, jímž chtěly zamezit tomu, aby v autonomii nedošlo k stabilizaci poměrů a neustále byla udržována jakási „revoluční“ připravenost k akci.

Pokud jde o mezietnickou situaci, zaznamenala SDB z kosovskoalbánské strany v prvním čtvrtletí roku 1985 17 trestných činů vyvolaných mezietnickou nesnášenlivostí – mj. jeden pokus o znásilnění, čtyři případy *„vyvolávání národnostní a náboženské nenávisti“* a také dvě těžká ublížení na zdraví. Působení *„z pozic srbského a černohorského nacionalismu“*, mělo spočívat vesměs v *„urážení albánské národnosti“*, policie registrovala šest případů útoků na Albánce a za veřejné nacionalistické pobuřování zatkla a potrestala v přestupkovém řízení 20 osob. Zpráva přitom konstatovala, že mezietnické trestné činy jsou na ústupu, byť vystěhovávání Srbů z některých oblastí dále pokračuje, v důsledku „bdělosti“

SDB se ale prý tyto procesy také zpomalily. Tento optimistický závěr ovšem pravdě, alespoň podle dalšího vývoje situace, odpovídal pouze zčásti.

Zprávy o útocích na Srby a Černohorce

Případ Martinović zůstal v zorném poli srbských médií několik dalších let. Do vyšetřování byla zapojena policie i armáda, které ale nedošly k žádnému výsledku. Sám Martinović později obžalobu stáhl, nikdo mu však nevěřil a obecně se předpokládalo, že byl vystaven velkému nátlaku jak ze strany vojenských orgánů, tak policie.

Srbská a albánská strana pravdy se postupně stávala natolik vyhraněnou, že skutečná fakta přestávala hrát roli. A tak v situaci, kdy již ani jedna ze stran nemohla dosáhnout rozhodující dominance využíváním stranických postupů, dochází k pokusům nastolit dominanci bezprostředně – ať již individuálními akty násilí (nátlak směřující k vystěhování srbského obyvatelstva) nebo akty násilí státního, spočívajícího v represi, porušování lidských práv, překračování pravomocí apod. Jako odplata za ni začal stoupat výše již zmíněný albánský tlak na srbské a černohorské obyvatelstvo.

Celou první polovinu 80. let vzrůstal počet stížností srbské minority na stoupající diskriminaci ze strany albánské většiny, která se měla projevovat jak např. bojkotem srbských prodejců na trhu či obchodů, v nichž byli zaměstnáni Srbové, tak vypisováním národnostních kvót při zaměstnávání, prosazováním principu dvojjazyčnosti, resp. znalosti obou většinových jazyků autonomní oblasti i tam, kde to nebylo nutné (často ovšem také výlučné používání albánštiny), nemožností popř. ztěžováním služebního postupu srbských zaměstnanců či jejich přeřazováním na méně odpovědná místa atd. Jako ohrožování své národní identity kosovští Srbové brali také zavírání srbských škol či škol s alespoň částečnou srbskou výukou, které probíhalo adekvátně zmenšujícím se počtu srbských usedlíků v oblasti. vzdalování škol od místa bydliště ovšem mělo v tehdejších kosovských poměrech za následek zvětšení bezpečnostního rizika pro docházející děti což s sebou nezřídka přinášelo i konec vzdělávání, zejména děvčat. Srbové poukazovali i na negativní přístup místní byrokracie a mocenských orgánů, které podle jejich názoru viditelně privilegovaly příslušníky albánského národa. Z těchto skutečností vyvozují někteří badatelé závěr, že „pozitivní diskriminace“ albánské etnika na Kosovu, k níž začalo docházet již po pádu A. Rankoviće a jež byla nepřímo zakotvena v ústavě z roku 1974 dovedlo k paradoxní

formě pravé diskriminace srbského etnika, které je ovšem jinak v Srbské republice majoritní. Následně pak vyvozují premisu, že jakákoli forma skupinové diskriminace, a tedy i pozitivní diskriminace, jíž se kompenzují efekty předcházející negativní diskriminace, vede v konečném důsledku k porušování lidských práv.

Stále hlasitěji se hovořilo také o přímém násilném nátlaku na srbské obyvatele Kosova, k němuž mělo docházet především ve venkovském prostředí. Kromě verbálních výhrůžek se mělo jednat zejména o systematický nátlak na srbské rolníky, projevující se ničením úrody a záměrným působením škod na polních, lučních i lesních kulturách, krádežemi dobytka i dřeva atd. K nejzávažnějším projevům násilí na srbském obyvatelstvu ovšem měly patřit fyzické útoky na dospělé i na děti vracející se ze vzdálenějších škol, případy těžkého ublížení na zdraví, zmiňovaly se však i četné únosy, vraždy a především znásilnění.

Fakta z té doby ovšem představu o „genocidě Srbů a Černohorců na Kosovu“, úspěšně budovanou kritickou inteligencí, mohla podpořit jen stěží. Statistické údaje totiž jasně dokazují, že mezi lety 1981–1987, kdy obyvatelstvo Kosova tvořilo dohromady 7,5 % jugoslávské populace, se celkový počet oznámených trestných činů pohyboval na Kosovu pouze v rozmezí od 2,5 % (v roce 1982) do 3,5 % (v roce 1987) z celkového jugoslávského počtu oznámených trestných činů! Řada činů ovšem mohla být úřady ututlána a naopak předávána dál ve formě šeptandy.

Zprávy o znásilňování srbských žen

Nejzásadnějšími a stále se opakujícími informacemi o albánském násilí na Srbech však byly informace o sexuálních útocích na ženy. Znásilnění je trestný čin, na který je každá společnost samozřejmě mimořádně citlivá v patriarchálním rurálním prostředí kosovském, postiženém letitým vyhrocením mezietnických vztahů, však nabývá ještě zásadnějších konotací. Znásilní-li tedy Albánec Srbku, nejedná se v převažujícím a tiskem podporovaném veřejném mínění pouze o klasický trestný čin, ale o mezietnický zločin, vykládaný jako druh nátlaku na Srby a Černohorce k tomu, aby opustili Kosovo a jako výraz národnostní nenávisti. Proto také bylo znásilnění v kosovských podmínkách druhé půle osmdesátých let 20. století nejvíce zmiňovaným trestným činem v hromadných sdělovacích prostředcích i v projevech veřejných či politických činitelů a zdůrazňování

rozšířenosti tohoto trestného činu pak vyvolávalo v srbské veřejnosti největší pobouření. Médii se podařil vytvořit dojem, jako by Albánci „znásilňovali na koho přijdou – stařeny, vdané ženy, dívky, ba i děti.“ Žádná fakta nemohla toto přesvědčení změnit, přesné statistické údaje byly označovány jen za výraz neefektivity policie a soudů. Ta ovšem na Kosovu byla skutečně slabá, široce rozšířený byl i názor, že aktéři tohoto znásilňovacího šílenství nejsou k trestní odpovědnosti vůbec poháněni a pokud ano, pak se jim vyměřují pouze velice mírné tresty. I to samozřejmě bylo možné, jak jsme viděli již v případě vesnic z okolí Dečan v pobrionské době.

Výsledky zkoumání nezávislé komise pro Kosovo, zformované v roce 1990 *Sdružením pro jugoslávskou demokratickou iniciativu*, opět ale ukázaly, že v porovnání s celostátním průměrem, byl počet ohlášených znásilnění na Kosovu výrazně pod průměrem SFRJ, od roku 1987 do roku 1989 pak dokonce nebyl ohlášen žádný takovýto případ. Řada těchto trestných činů ale samozřejmě nemusela být orgánům činným v trestném řízení nahlášena, tím spíše, že v té době sloužili na většině míst, které k ohlašování připadaly v úvahu, albánští policisté. Znásilnění navíc ženu ve vesnickém prostředí diskvalifikovalo při navazování partnerských vztahů i v jejím postavení v rámci venkovské komunity. Tyto zamlčené případy ovšem právě proto nemohly proniknout na veřejnost, byť o nich důvěryhodní lidé mohly být informováni. O mnoha takových případech tak píše ve svých deníkových záznamech např. Dorbica Ćosić, jenž se mezi kosovskými Srby těšil velké důvěře. Zprávy o masovém rozšíření znásilňování tak byly z části nejspíš také cílenou propagandou, které měla získávat srbské veřejné mínění (a připravit světové veřejné mínění) pro případný tvrdší postup vůči albánské komunitě. Bylo-li tomu tak, pak šlo o první případ zneužití veřejného mínění poukazováním na cílené znásilňování jedné etnické skupiny druhou, které mělo sloužit politickým cílům. Později, zejména v době konfliktu v Bosně a Hercegovině, byla tato metoda naopak využita vůči straně bosenských Srbů.

Vystěhovalectví z Kosova

Přes všechny zprávy o znásilňování, vraždách či diskriminačním postoji kosovských úřadů vůči tamní srbské minoritě ovšem zůstal nejčastější příčinou opuštění Kosova přímý prodej nemovitosti do albánských rukou. Jedna z kosovských kontroverzí pak byla přímo vázána na podmínky, za nichž byly srbské a černohorské domy a polnosti na Kosovu prodávány. Ve sdělovacích prostředcích i běžně šířených zprávách se totiž vyskytovaly dvě extrémní teze: jednak že jsou

domy prodávány hluboce pod cenou, doslova „za babku“, případně že jsou pod nátlakem dokonce opouštěny zdarma a zanechávány na pospas albánským migrantům, jednak že jsou naopak prodávány draze, ba velmi draze, za nesrovnatelně vyšší ceny, než které by odpovídaly tržním podmínkám, dokonce za vyšší než ceny nejúrodnější půdy v rozvinutých oblastech Jugoslávie. Vysokými cenami se totiž podle některých názorů neplatily pouze dům a pozemky, „*byla to cena za konečné a definitivní zabránění území... Dosídlenec tak nebyl pouze přistěhovalcem, byl vlastníkem země...*“ Tento ekonomický nátlak se nakonec ukázal jako neúčinnější albánská zbraň v boji o etnicky čistý albánský prostor, a to i přes to, že se srbské úřady v čistě administrativní snaze po zamezení srbského vystěhovalectví uchýlily k přijetí zoufalého a krajně nedemokratického zákona o dočasném zákazu koupě a prodeje nemovitostí na Kosovu, který byl vydán v roce 1986.

Důvody vysídlování Srbů a Černohorců z Kosova tedy měly řadu motivů. Hrály v nich nejspíš zásadní roli výše uvedené a médií nejčastěji prezentované formy nátlaku a diskriminace, pominout však nelze ani ty příčiny, které v souvislosti s vystěhováváním slovanského obyvatelstva opakovali kosovští komunisté a jež za bernou minci přijímala i komise UJDI, totiž ekonomicko-demografickou, kulturně-historickou a společensko-politickou situaci v oblasti. V každém případě však mělo vysídlování, jakožto nejdramatičtější prvek albánsko-srbských vztahů v poválečné Jugoslávii, mimořádně důležitou roli při formování či znovuformování srbské národní identity, resp. při nastolení srbské národní otázky na jugoslávský jednací stůl. Vysídlování Srbů z Kosova s sebou neslo i určitou symboliku, jež, podepřena kosovským mýtem, srbskou společnost mimořádně traumatizovala a posilovala její iracionální přístup ke skutečnosti. Nelze samozřejmě zcela jednoznačně říci, že to, co způsobilo zformování srbského resentimentu a později i nacionalistické euforie, bylo pouze srbské vysídlování z Kosova, jeho příčiny a následky a především jejich interpretace v médiích, nebudeme však daleko od pravdy když uvedeme, že mělo vliv rozhodující.

Řekli jsme již výše, že ani kosovsko-albánské komunistické politikové, tím spíše pak národovecká albánská inteligence, srbské důvody pro vystěhovalectví nepřijímali a zpochybňovali je. Vystěhovalecká vlna, jež začala nabývat na síle po brionském plénu a „albanizací“ kosovské politické scény, byla podle předních albánských demografů vyvolána ztrátou privilegií, již měli kosovští Srbové do té doby užívat (běžné obyvatelstvo ovšem nikdy žádná privilegia nemělo – pozn. V. Š.) a nepřipraveností přijmout rovnoprávnost Albánců. Jako další důvody uváděli

„nejistotu některých Srbů ze státního a policejního aparátu kvůli křivdám a zločinům, jež spáchali na albánském obyvatelstvu v dobách Rankovićových“, dále hovořili o lepší ekonomické situaci v Srbsku a velkých ziscích z prodeje nemovitostí na Kosovu, popř. o rodinných vazbách, neboť velký počet srbského obyvatelstva měl být „kolonizačního původu“.

Změna kosovské etnické struktury

Vystěhovávaní slovanského obyvatelstva spolu s výše již přiblíženou demografickou explozí pochopitelně výrazně změnilo etnickou strukturu Kosova. Tak zatímco ve všech republikách existovala od konce 2. světové války výrazná tendence ke snižování poměru nejpočetnější etické skupiny a zvyšování heterogenity, kráčelo Kosovo opačným směrem – poměr nejpočetnější etnické skupiny k ostatním zde žijícím národnostem se naopak zvyšoval, heterogenost kosovského etnického složení se snižovala. Podíl albánského obyvatelstva stoupl ze 68 % v roce 1948 na 77 % v roce 1981 (jestliže tedy v roce 1948 připadalo na 100 Albánců 50 Nealbánců, v roce 1981 již bylo Nealbánců pouze 29) a do počátku 90. let se ještě dále výrazně zvyšoval. Podíl srbského a černoorského obyvatelstva se úměrně tomu snižoval z 27 % v roce 1948 na méně než 10 % (zbývající 13 % obyvatelstva tvořily etnické skupiny slovanských Muslimů a Goranců a dále Turků, Cincarů, Charvátů a Romů) v roce 1987. Zajímavé přitom je, že do roku 1961 se poměr z období po skončení druhé světové války udržoval v podstatě nezměněn, opadávat počal až v průběhu 60. let, dramaticky pak zejména v 70. a 80. letech. Je tedy zřejmé, že v tomto případě již nešlo o pouhý výsledek albánské populační exploze, ale právě o důsledek vystěhovalectví z regionu. Relevantní demografické studie uvádějí, že od padesátých let do konce roku 1981 se z Kosova mělo vystěhoval 103 tisíc Srbů a Černoorců. Z tohoto množství však pouze 17 % před rokem 1961, zatímco 83 % ve dvou následujících desetiletích. Tento proces se v 80. letech ještě zrychloval, takže jen od 1. dubna 1981 do 30. dubna 1983 se z Kosova do užšího Srbska vystěhovalo 12 301 obyvatel srbské a černoorské národnosti. Tato čísla ovšem získávají patřičný důraz až tehdy, uvědomíme-li si, že se dohromady jednalo o téměř polovinu kosovské populace Srbů a Černoorců (1961 – 227 016, 1991 – 194 190). K vysídlování dochází, byť ve snížené míře, i po roce 1989, v němž byla kosovská autonomie prakticky zrušena. Tehdy se tyto migrace začínají také úředně a statisticky zaznamenávat. Ze statistik tak vyplývá, že od roku 1989 do roku 1993 se z Kosova vystěhovalo přes 6 000 Srbů a 1 200 Černoorců.

Tento stav se odrážel také na lokální úrovni, kde se na Kosovu výrazně zvýšil počet čistě albánských vesnic. V období 1961–1981 se počet obcí bez jediné srbské rodiny zvětšuje z 410 na 670, černoorské obyvatelstvo opustilo 243 vesnic, přitom na Kosovu je stále zhruba 1 500 sídel), takže v 93 % obcí dominuje pouze jedno etnikum. Obecnou tendencí v těchto letech byla koncentrace křesťanského slovanského obyvatelstva do menšího množství obcí, v nichž mělo toto obyvatelstvo absolutní většinu, a naopak pohyb albánského obyvatelstva směrem k obcím s malým počtem srbského obyvatelstva, z nichž se očekávalo jejich brzké vysídlení (kvůli tomu ostatně migrační albánský proud na území se smíšeným obyvatelstvem směřoval). Albánské obyvatelstvo se totiž mnohem více dosidlovalo do okresů národnostně heterogenních, než do okresů homogenních. Ve dvacetiletí 1961–1981 se do devíti okresů se smíšeným obyvatelstvem přistěhovalo téměř dvakrát více albánských obyvatel než do ostatních patnácti kosovských okresů. Čím menší bylo procento albánského zastoupení v okrese, tím větší dosídlenecký proud do něj směřoval. Albánské obyvatelstvo tak vnitřní migrací dosahuje absolutní etnické převahy nejen v územích, kde ji mělo již před rokem 1960, ale i na zbylé části kosovského teritoria. Větší část autonomní oblasti se tak stala územím s absolutní převahou albánského etnika.

Kosovské obce tak přestávají být multikulturní, což byla jejich charakteristika v předcházejících desetiletích a obě etnické skupiny se homogenizují. Velká většina albánského obyvatelstva tak žije v podstatě bez většího styku se srbským obyvatelstvem a naopak. Ke styku obou etnik nejvíce dochází ve větších městech, v nichž výše uvedený vzorec neplatil bez výhrady – např. v Prištině se počet srbského obyvatelstva spíše zvětšoval, v jiných místech se přinejmenším neměnil. Právě koncentrace Srbů a Černoorců na stále menším území a vytváření velkých teritoriálních celků homogenně albánských přispělo ke vzniku nového modelu soužití Srbů a Albánců, totiž paralelismu, paralelního života obou společenství na jednom území, který v 90. letech vyústil i do vzniku a fungování paralelního kosovsko-albánského státu s paralelním školstvím zdravotnictvím a dalšími institucemi.

Demografický i etnický vývoj na Kosovu měl samozřejmě vliv i na etnický obraz celé Jugoslávie. Při nesníženém tempu porodnosti odhadovali statistici, že se počet albánského obyvatelstva z 1,76 mil. v roce 1985 změní do roku 2000 na 2,53 milionů. V tom případě by již počet albánského obyvatelstva v samotném Srbsku činil téměř 25 % a na Kosovu by žilo více obyvatel než ve Slovinsku či v Makedonii, o Černé Hoře nemluvě. Údaje o počtu albánského obyvatelstva z poslední doby nejsou k dispozici, explozivní nárůst se po roce 1990 rozhodně

zmenšil, přesto se odhaduje, že v současnosti žije na Kosovu kolem 2 milionů albánských obyvatel. Při tomto trendu také samozřejmě není divu, že Albánci s každým nově narozeným Albáncem či Albánkou pociťovali, že argumenty pro status „rovnosti s druhými“, tedy pro republiku, nabývá na síle a údernosti.

Vztahy mezi etniky

se začaly prudce ochlazovat od počátku 70. let. Nedůvěra mezi Albánci a Srby byla ovšem mnohem více pociťována na vesnici než ve městě. Na venkově totiž bylo více možností k drobným schválnostem, které znepríjemňovaly život a přispívaly k atmosféře obecné nejistoty a strachu. Všechny často i poměrně velké excesy ovšem byly kryty státními orgány, nesmělo se o nich hovořit, což samozřejmě přispívalo ke zhoršování kulturních i sociálních vztahů mezi etniky.

Podle všech indicií je zřejmé, že k obratu ve vztazích mezi albánským a srbským živlem došlo po demonstracích v roce 1968. Starší pamětníci oceňují, že před tím byly vztahy mezi Srby a Albánci sice zdrženlivé, ale velmi korektní, zejména mezi sousedy. Obecně vzato, vztahy mezi oběma etniky byly oceňovány jako dobré či alespoň korektní v oblastech, kde bylo větší, alespoň třicetiprocentní zastoupení srbského a černoohorského živlu. Tam, kde bylo zastoupení minimální, byly pro multietnické kontakty podmínky nejhorší a odtud také existovalo největší vystěhovalectví. Jako hranice tolerance bylo uváděno 20–29 % zastoupení srbského živlu. Zmenšení etnické přítomnosti slovanského etnika pod toto procento s sebou automaticky neslo zhoršení vztahů mezi zbylým slovanským etnikem a albánským obyvatelstvem.

Albánské obyvatelstvo na venkově ovšem činilo rozdíl mezi Srby starousedlíky a Srby, kteří se přistěhovali až mezi světovými válkami či později. *„Tak do roku 1965–1966 byly vťahy snesitelné obecně. Od této doby byl činěn rozdíl mezi Srby starousedlíky, kteří byli ctěni zejména od starších Albánců, a dosídlenci, kteří již tehdy byli vystaveni různým formám útisku. Po demonstracích v roce 1981 však již Albánci u Srbů rozdíly nečinili. Po demonstracích zanikla i většina starých přátelství.“* Veřejné přátelství mezi Srby a Albánci totiž od té doby bylo nebezpečné i pro samotné Albánce, kteří byli radikalizovanými spoluobčany obviňováni z kolaborace, vyskytovaly se i případy, kdy byli Albánci udržující přátelské vztahy se Srby, dokonce i zabiti. Většinou se také uvádí, že k radikalizaci albánské společnosti přispívala mladší a nejmladší generace, zatímco přátelství či alespoň tolerance déle přežívala u starších lidí.

Podobně ovšem jako Albánci rozlišovali mezi Srby starousedlíky a Srby dosídlenci, činili i Srbové rozdíly mezi Albánci-Kosovary, starousedlíky, a Albánci dosídlenci z Albánie, přičemž ti druzí byli vždy označováni za „primitivnější“, „schopné každé špatnosti“ a radikálnější, na rozdíl od vzdělanějších a umírněnějších starousedlíků.

V této době také začíná dělení obchodů, restaurací, kaváren, vydělena byla dokonce i oddělená korza albánské a nealbánské mládeže ve městech. To pochopitelně nemohlo přispět k multinacionalitě kosovského prostředí, které tak v té bylo sice národnostně pestré, zároveň však segregované. Příslušníci té které etnické skupiny navštěvovali pouze ta místa, která patřila jejich soukmenovcům, přičemž ani náboženské vyznání nehrálo žádnou roli – albánské obchody a kavárny nenavštěvovali ani muslimští Slované, Turci či etnická skupina Goranců a naopak. Z tohoto pravidla samozřejmě existovaly výjimky, v případě mládeže jich však mnoho nebylo.